

A FEJLETT NYUGAT ESZMÉNYE HEGEL POLITIKAI ÍRÁSAIBAN

SIMON Ferenc

Az Európa-fogalom nem egyszerűen földrajzi-leíró fogalom, hanem hangsúlyosan értékfogalom: értékkülönösségek gyűjtőfogalma mind a technikai-materiális, mind a szellemi kultúra területén.

Európa szerves egység. Nem egyszerűen fejlődése illetve történelme van, hanem szubsztanciális élete. Részei a nemzetek, melyek nem egyszerűen az Európa-egész részei, hanem önálló *tagok*, melyek különösségük révén önmaguk építik be részként magukat ebbe az organikus egységbe.

Egy nemzet annyiban *európai*, amennyiben ezt az önmaga-beépítést saját történelmében véghezvitte.

Hegel Európa-eszménye azonos a fejlett Nyugatról alkotott eszményével. Politikai vizsgálódásainak döntő mozzanata Németország fennálló állapota és a fejlett Nyugat értékkülönösségei közti viszony tisztázása.

A nyugat-európai színvonal és kora Németországának elmaradott állapota között feszülő ellentmondást Hegel a *megbékélés* ontológiai kategóriájával kísérli meg visszaadni.

A hegeli társadalomfilozófia megítélésében döntő szempont, hogy az az „ésszerűségében szükségszerű” valóság, amellyel Hegel megbékél, nem egyszerűen a kor *német valósága*. A kor *európai, világtörténelmi valóságának*, amelyből Hegel mindig is kiindult, jellegzetességét a feudalizmus méhében kibomlott, és egyre meghatározóbb jelentőségre szert tevő, tőkés viszonyok és a társadalmi elidegenülés ezzel párhuzamos kiteljesedése adják.

A *korabeli német viszonyok* sajátossága, hogy bennük egyszerre és egyenlő súllyal vannak jelen az ellentétes mozzanatok: a fejletlen termelőerők és a „weszfáliai béke által megszervezett politikai anarchia” (Hegel); a tőkés viszonyok fokozódó elterjedése, s a nép szellemi korlátoltsága és anyagi nyomora; az *ésszerűen praxis* és a *jobbítás elméleti szándéka*.

Hegel azonban mindig is a *fejlett Nyugat* által megvalósított társadalmi „lényegből” az ipari civilizációt kifejlesztő tőkés termelőerőkből illetve munkamódból és a francia forradalom mozgalma által létrejövő polgári szabadságból kiindulva értékelte

a német társadalmi viszonyokat. A hegeli elméleti teljesítményt épp az minősíti, hogy mennyiben tudja az eszményi lényeg és a fönnálló német valóság közt kétségtelenül meglévő különbséget elméletileg kimutatni.

Hegel első gondolkodói korszakában – annak következtében, hogy még nem vet számot az ipari és a politikai forradalom tényével és következményeivel – az észeszmény és a valóság tudatosított ellentmondása helyett egy elvont erkölcsi-demokratikus aufklérista társadalomeszmény uralkodik. Az itt kifejtett gondolatrendszer még nem a valóságos korviszonyok elfogulatlan elemzésére épülő politikai-társadalmi elmélet, hanem csak egy idealizált eszmény külsődleges vonatkoztatása az antik történeti anyagra illetve a fönnálló társadalom differenciálatlanul kezelt szerkezetére.

Az „eszményi” társadalom hegeli felvázolása mindemellett lényeges újdonságot mutat az aufklérista társadalomelméletekben, még a kanti-fichtei gyakorlat-filozófiában megfogalmazott eszmékkel szemben is.

A kanti-fichtei társadalombölcseletnek mindvégig fogyatékosága maradt, hogy az eszmények történeti realizálódásának, gyakorlati megvalósulásának kérdését reálisan föl sem vetette.

Hegel már a „republikánus korszakában” (Lukács) lényegesen túlhaladt a kanti fichtei, szubjektivistikus morálfilozófián, az eszményi állapot megvalósításának pusztá követelésén, azzal, hogy a profán gyakorlatra vonatkoztatja az „eszményt”. Az antikvitás hegeli „szép erkölcsisége”, mely ekkori társadalomfilozófiájának alapvető kategóriája, semmiképpen nem légből kapott eszmény, nem elvont filozófiai elvek kvintesszenciája, hanem a – jóllehet még differenciálatlanul kezelt, főként ideologikus elvek formájában megjelenő – *fennálló valóság eszményített ellenképe*.¹

Ez az ellenkép kétségtelenül az európai társadalom elvont értékfogalma. De Hegel a fönnálló viszonyok elemzésén keresztül megérti, hogy az egyes értékmozzanatok mindig különösek és történetiek: hogy tehát az antikvitás szerves közösségei, azok eszményített zártsága és teljessége korlátolt jellegű, mint ahogy azt is, hogy e „szép erkölcsiség” viszonyai végérvényesen és történeti szükségszerűséggel visszahozhatatlanokká lettek. És éppen ez a fölismerés fogja a fönnálló valóság elfogulatlan vizsgálatára készíteni, arra, hogy a modern polgári társadalmat öntörvényűsége alapján közelítse meg.

Németország társadalmi viszonyainak, tehát az eszményben megfogalmazottak² „fönnálló” ellenképének első tablóját 1798-ban vázolja föl Hegel, a *Württemberg legújabb belső viszonyairól, különös tekintettel a magisztrátusalkotmány fogyatékoságaira* című írásában.

Hegel itt annak a ténynek a rögzítésével kezdi fejtegetéseit, hogy a württembergi állapotok történetileg túlhaladottak, melyekben, éppen ezért, a nép többé már nem töltheti be történelmi föladatait. Ez a túlhaladottság abban jut kifejeződésre, mondja Hegel, hogy a nép érzelmi és értelmi tespedtségbe jutott; „türelmes belenyugvással várja a mindenható végzetet”. „Jóllehet a változás szükségszerűségét [...] érzik és elismerik, mégis – ha el kell kezdeni valamit –, gyengeséget árulnak el, mindent meg szeretnének tartani, aminek a birtokában vannak...”³

A történelmi túlhaladottság oka Hegel szerint a szellemiség meghasonultsága, ami szükségképpen maga után kell vonja az állapotok (a politikai rendszer) megváltoztatását. „Mennyire vakok – írja Hegel –, akik hinni szeretnék, hogy továbbra is fennállhatnak az olyan berendezkedések, alkotmányok, törvények, amelyek már nem egyeznek meg az emberek szokásaival, szükségleteivel, véleményével, amelyekből elszállt a szellem...”⁴

A „túlhaladottság” jellemzése során Hegel ugyanazokat az érveket sorakoztatja föl, amelyeket korábbi írásaiban az antik társadalom bukásának körülményeiként is fölhozott: a népszellem egységének megbomlását, az emberek tespedtségét, közügyektől való elfordulását.⁵

Ez az analógia semmiképpen sem erőltetett: a *történelmi túlhaladottság meglétének objektív kísérőjelenségeit* ragadja meg vele Hegel. Persze csak a kísérőjelenségeit, és nem többet. Nem látja ugyanis azokat a (gazdasági) okokat, amelyek a „meghasonlottság” kialakulását előidézik. Igaz, hogy a változás történeti szükségszerűségére helyezi a hangsúlyt, de a viszonyok megváltoztatását illetően – mert ennek alapjait itt még nem ismeri – nincs konkrét gyakorlati javaslata.

Miután megállapította a „túlhaladottság” tényét, keresi azokat a *társadalmi erőket*, amelyek az átalakítást megvalósítanák.

De ezirányú javaslata nem a realista politikusé, hanem a metafizikus gondolkodóé: az új politikai rendszer megszervezését olyan testület kezébe [kívánja] helyezni, amely független az udvartól, s felvilágosult és becsületes emberekből áll”.⁶

Hogy egy ilyen testület föllelhetősége illúzió, az tény. Mégis vannak olyan elméleti okok, melyek némileg indokolják feltételezését. Hegel ugyanis a politikai rendszer elméleti megszervezésénél, Németország vonatkozásában nem támaszkodhat a fejlett Nyugat két meghatározó társadalmi-politikai intézményére: sem a monarcha, sem pedig a széles, népi alapú választás intézményére.

Az *egyeduralkodót* azért nem tartja alkalmasnak az új politika megszervezésére, mert az „ex providentia majorum [a legfőbb gondoskodásra hivatkozva] minden hatalmat önmagában egyesít, és semmi garanciát nem nyújt arra nézve, hogy elismeri és tiszteletben tartja az emberi jogokat”.⁷

A választójog megadását is visszautasítja azonban: „Amíg minden egyéb megmarad a régi állapotban – írja –, amíg a nép nem ismeri jogait, amíg nincs közösségi szellem, amíg a hivatalnokok hatalma korlátlan, mindaddig a nép választójogával csak azt érnénk el, hogy alkotmányunk teljesen összeomlana.”⁸

Ezekben a fejtegetésekben kétségtelenül együtt található az igaz a hamissal. E hegeli okfejtés mögött ugyanis ott lappang az a reális belátás, hogy a kor Németországában nem fejlődött még ki egy sikeres társadalmi akcióra érett népi erő. A kispolgári és plebejus tömegek – véli Hegel –, széles körű választás esetén, lokális és temporális korlátoltságuk folytán manipulálhatók lennének, így a formailag demokratikus akció anarchiába és önmaga ellentétébe fordulna. (Hogy ez a félelem mennyire reális volt, jól mutatják az 1810–20-as évek németországi pszeudó-demokratikus mozgalmi,

melyek éppen nem a polgári átalakulást segítették elő, hanem objektíve a feudális arisztokrácia érdekeit szolgálták.)

Tudjuk, hogy Hegel mindenkor a *társadalmi fejlődés objektivitását és szükségszerűségét* hangsúlyozta. Mi másnak tekinthetnénk fönti aggályait, mint az átalakulás objektív feltételei hiányára való ráérzésnek? És ez a reális meglátás indikálja aztán a *spekulatív következtetést*, a platóni „első kasztra” való hivatkozást. A „felvilágosult és becsületes emberekből álló testület” jól láthatóan egy testetlen, irreális erő: elvonatkoztatás a reálisan meglévő társadalmi szubjektumoktól, – valójában nem más, mint az *átalakulás funkcióját hordozó egyfajta metafizikai szubjektum*.

De jelen van a hegeli szövegben a néptől való kispolgári elzárkózás is. Hegel mindig is rettegett a forradalmi mozgalmaktól, a „csöcseléktől, mely vak, féktelen elemként őri, s mint az áradat, csak rombol”. Mégsem ez a szubjektív ellenérzés a döntő, hanem az átalakulás biztosítására irányuló igény. Hegel az ész által vezérelt biztos átalakulás után vágyik, amelyet hite szerint csak gátolhat a „pillanat benyomásától vezérelt sokaság”.

A nyugat-európai fejlődés trendje és a német viszonyok, észeszmény és valóság utópikus ellenpontozásának módszertana megy tovább a *Németország alkotmányában*, „a Birodalom katasztrófájának kommentárjában” (Irritz).

Ami ebben mindjárt föltűnik, az a Németország állapotáról és jövőbeli lehetőségeiről fölvett látélet – minden más hegeli művet meghaladó – pesszimizmusa.

Ez a pesszimizmus döntően arra vezethető vissza, hogy Hegel – az ez idő tájt kifejlesztett „reflexiós forma” segítségével is – egyre mélyebben képes lehatolni a társadalmi viszonyok alapjához; egyre inkább megérti, hogy a hagyományos társadalmi struktúra (feudalizmus) szétszűzása nélkül Németország állami egysége, társadalmi előrelépése nem biztosítható; hogy az anyagi és a politikai érdekek tartományi és rendi partikularitásának fölszámolása nélkül Németország nem csatlakozhat a történelmi haladás folyamatahoz.

A pesszimizmust az okozza, hogy a föltárt ellentmondások (meghasonlás, izoláció, szétaprózódottság, a cselekvés hiánya, a partikularitást rögzítő feudális magántulajdon stb.) föloldásának Hegel semmiféle reális lehetőségét nem látja.

Mindamellet fölvázolja a *kibontakozás elméleti útját*, a jelen ellentmondását fölszámoló „ésszerű *praxis*” főbb mozzanatait. Ez a *praxis* azonban az államszervező ész *praxisa*, az ellentmondások föloldásának a jövőre kivetített eszményi folyamata.

Amikor Hegel megállapítja, hogy a *valóságos* gyakorlat *nem ésszerű*, akkor nem próbálja a meghasonlott valóságelemeket fogalmilag összebékíteni, hanem följük rendeli az állam eszményített elvét, és ebből kiindulva teremti meg a jövő társadalmának képét.

A röpirat a következő keserű fölkialtással kezdődik: „Németország nem állam többé ... Ha feltesszük, hogy Németország állam, akkor az állam felbomlásának ezt az állapotát nem nevezhetnénk másnak, mint [...] anarchiának, ha a részek nem szerveződtek volna ismét államokká, amelyekben az egységnek legalább a látszatát nem annyira egy még fennálló, mint inkább a hajdani kötelék emlékezte tartja fenn.”⁹

A főnnálló állapotoknak – amelyek a feudalizmus „nyomorúságos, szinte groteszk roncsát képezik” fő okát Hegel az *izolációban* látja. Mélyen reális történeti érzékkel tapint rá a német fejlődés döntő mozzanataira, amikor a német nyomorúság meghatározó okaiként a feudális szétaprózódottságot, a partikuláris érdekek önzését, a nemzeti egység hiányát emeli ki.

Az izoláció – mutat rá Hegel – a társadalom minden szférájában jelen van; ugyanúgy vonatkozik az egyes tartományi államokra, mint az egyes rendekre, illetve egyénekre. Az államiság fölbomlásának döntő oka az, hogy minden tartomány, minden rend, minden egyén a közösre, az általános érdekre való tekintet nélkül, csakis saját partikuláris érdekét hajszolja.

Ez a megközelítés uralja Hegel itteni tulajdonfelfogását is. Ez az írás a *magántulajdont* a szabadság realizálhatóságának gátjaként tárgyalja. Némileg anakronisztikusan, a jelenségnek csak az egyik oldalát látva, azt hangsúlyozza, hogy a modern korok „kizárólagos tulajdona az egyesek érdekeit elkülöníti egymástól”, ami végső soron szabadság-nélküliségre, illetve az egyének kölcsönös függőségére vezet.¹⁰

Hegel a meglévő német *alkotmányt* is pusztá magántulajdonnak nevezi, az önmagukat túlélte feudális rendek, céhek stb. magánbirtokának, amely éppen e magánjellege folytán veszítette el minden reális vonatkozását a társadalmi egészre.

„A politikai hierarchia minden egyes tagja, minden uralkodói ház, minden rend, céh, mindegyikük, melyek az állammal szemben jogokkal és kötelezettségekkel bírnak, maguknak szerezték meg ezeket, s az állam, saját hatalmának ilyen mértékű megcsorbítása mellett sem tesz mást, mint egyszerűen megerősíti, hogy a hatalmat elragadták tőle.”¹¹

Ez az alkotmány azonban nem maradhat fenn, hiszen a régi feudális viszonyok maradványa, és éppen ezért „nem felel meg ma már a nemzet tényleges szociális és gazdasági állapotának”. Egy állapotot fönntartani „azért mert az *adott*, – nos egy ilyen gyakorlat „szemben áll az ész minden mértékével és parancsával.”¹² A *különös érdekek túlsúlya* objektíve teszi lehetetlenné a „valóságként létező általánosság” megjelenését, vagyis a történelem objektív törvényszerűségeinek Németországban való érvényre jutását.

Hegel tehát nem hagy kétséget a valóság „nyomorúságának” döntő okát illetően. Nem a szellemi „fogalmi általánosság” hiányzik Németországban, hanem a cselekvés, egy ebben kifejeződésre jutó olyan birodalmi érdek, mely a tényleges társadalmi viszonyokban alapozódik meg. Ehelyett azonban minden rész izolált az egésztől, az általánostól. És ez az izoláltság nemcsak az általános érdekek megvalósulását teszi lehetetlenné, hanem az egyes részek fönntmaradását is veszélyezteti. Jogos tehát Hegel végkövetkeztetése: „Ha az elszigeteltségre való eme törekvés az egyetlen mozgató elv a német birodalomban, akkor Németország feltartóztatathatatlannul halad bukásának mély szakadáka felé.”¹³

Ezzel a végkövetkeztetéssel tulajdonképpen befejeződött a főnnálló viszonyok hegeli bemutatása. A föladat most már az lenne, hogy a föltárt okok alapján Hegel fölvázolja azt az *eszményi struktúrát*, amely közömbösíteni képes a dezorganizáció

okait, amely normális mederbe képes terelni a társadalom elszabadult, pusztító erőit, s amely, fogalmából adódó racionalitásával, gátat tudna szabni az irracionális erők burjánzásának.

Az 1801–02-ben kidolgozott „metafizikai” módszertan, a gazdasági szféra különös ellentmondásainak az állam általánosságában való föloldása, az itteni kifejtést is uralja. Hegel hamis idealizálása ott van, hogy az öntörvényű objektivitással rendelkezőnek nyilvánított politikai szférában kívánja föloldani a gazdasági szféra antagonizmusait, mivel számára az állam képviseli a történelem racionális elvét, s benne kulminál a metafizikai értelemben vett szabadság, benne intézményesül az észkövetelmény.

Az az *állam-kép*, amelyet Hegel itt fölvezol, már magán viseli a részleteiben csak később kidolgozott *organikus állameszme* fő jegyeit. Olyan *kompenzáló erő* ez, amely (logikai) „közép”-státuszánál fogva kiegyenlíti az ellentétes „szélsők” különbségeit; olyan *tagolódott egész* (totalitás), amelyben – ahogyan azt Hegel majd 1817-ben megfogalmazza – „a részek különös, alárendelt részeket képeznek”¹⁴; olyan *erkölcsi közösség*, amely az egyének élő kapcsolataként, a szabad emberek tudatos egyesüléseként áll fönn.

A hegeli „állam” kétségtelenül eszményített intézmény; mindazonáltal nem csupán „eszmény”, amely téren és időn kívül „lebeg”.

Fölismerhető benne az angol „dicsőséges forradalom” államberendezkedése, persze lényeges eszményítés, átszellemtítés közvetítésével, valamint az a napóleoni etatiszta gondolat, melynek realizálása (Napóleon államszervezési tevékenysége és háborúi révén) épp ezekben az években bontakozott ki Európában.

A hegeli állam *totalitás*, *de nem totalitárius* szervezet. A kommentárirodalomban nem egy helyen található olyan vélemény, mely szerint a hegeli állam totalitárius, elidegenült illetve elidegenülést termelő intézmény, mely egyre inkább maga alá veti az egyéneket, azok minden szabadságkövetelményével és törekvéseivel egyetemben.

H. Heller például úgy minősíti Hegel államfölfogását, mint „a brutalitást megalapozó reális hatalomelméletet.”¹⁵ De még Marcuse is úgy látja, hogy Hegel államfölfogása a „szabadság új értelmezéséből adódik”, amelyben a „kényszerítés”, az „alávetés” mozzanata kerül előtérbe.¹⁶

Hegelnél azonban az a mozzanat uralkodik, amely a Fichtével szembeni – az 1801-es Differenz-Schrift-ben kifejtett – polémiaját is meghatározta. Egyrészt az egyének kiteljesedett szabadsága nem mond ellent az „egész” szabadságának, másrészt a közösség az egyén szabadságát nemhogy korlátozná, hanem inkább kibontakoztatja.

Hegel már az alkotmányról szóló írásában is hangsúlyozza, hogy az állam a „vontakoztatási pont” funkcióját csak az „egésszel való életösszefüggésben” tudja betölteni. „Az anarchia különbözik a szabadságtól – írja-. Hogy a szabadság *szilárd kormányzatot* követel, az mélyen bevésődött az emberek tudatába, de éppoly mélyen az is, hogy a törvények megalkotásában és a legfontosabb államügyek intézésében a nép közreműködésétől nem lehet eltekinteni.”¹⁷

Szó sincs tehát itt korlátlan hatalomról. Az állam az egyes részek (egyének, rendek stb.) szabadságát saját tevékenységi körükön belül meg kell hogy tartsa, ezt nem

korlátozhatja; csakis arról kell gondoskodnia, ami az „egészre való vonatkozásban” jelentkezik. „Ha a hatalom egy közösségnek nem engedi megtenni azt – írja Hegel –, amit az véghez tud vagy akar vinni, amennyiben ez nem az egészre (Ganze) való vonatkozásban áll, akkor ez a fölösleges beavatkozás türannizsként jelenik meg.”¹⁸

(Az országos karok és rendek württembergi felszámolásakor Napóleon mérgesen mondta a miniszternek: »Uram! Én önt szuverénné tettem, nem pedig despotává!« A német fejedelmek a szabad monarchia fogalmát még nem fogták fel, még csak ízelgetik.”¹⁹ – írja Hegel Niethammerhez írt levelében 1807. Aug. 29-én.)

Az állam tehát nem avatkozik bele az egyének tevékenységébe, ha saját biztonsága ezt nem követeli meg. Az állam csak akkor lép közbe, ha „magánvalóan sértetetlen szabadságát” az egyesek veszélyeztetik. Egyébként csak *kompenzálja* az egyesek „természetes centrifugális tendenciáit”, és így tartja fenn a társadalom és-szerű rendjét.

Az államnak ebből az elemzéséből azonban már egyértelműen kitetszik a hegeli államfölfogás – egész életében fennmaradó – legfőbb gyengéje is.

Hegel – illuzórikusan – nem úgy tekint az államra, mint valami külső-idegenre, amelyben az elidegenülés viszonyai intézményesültek, hanem éppen ellenkezőleg: mint *közösség-formára*, mint az elidegenülés alóli fölszabadulás céljára és eszközére.

Ennek a misztifikációnak kettős alapja van.

Hogy Hegel idealizálja az államot, hogy nem fogja föl annak osztálytermészetét, az részben a németországi fejletlen osztályviszonyoknak a következménye. Mint Marx írja A német ideológiában: a kor német társadalmában „sem rendekről, sem osztályokról nem lehet beszélni, legfeljebb egykori rendekről és meg nem született osztályokról [...] Az állam ily módon látszólag önálló hatalommá szerveződött [...] Ebből a helyzetből magyarázható [...] a Németországban forgalomban lévő valamennyi illúzió az államról.”²⁰

Persze Hegel a Nyugat fejlett osztályviszonyait is ismeri, s államkonceptiója kiépítésénél – meghatározó módon persze majd a Jogfilozófiában – ezekből az állapotokból indul ki.

Észeszmény és valóság, a fejlett Nyugat ideális rendszere és a német állapotok viszonyának hegeli ellenpontozását a *napóleoni háborúk* eseményei tovább erősítik. A változás lényege abban ragadható meg, hogy Hegel az 1806-os évektől kezdve egyre kevésbé elégszik meg bizonyos elvont szabadságelveknek a társadalom reális gyakorlatától való számonkérésével, s egyre inkább közelít a fejlett Nyugat valóságos társadalmi folyamatainak – szinte azt mondhatnánk: szociologizáló módszertani – vizsgálatához.

Távolabb kerül például attól, hogy a francia forradalomnak (az új alkotmányjogi berendezkedésben intézményesült) szabadságelveit mint a történeti szükségszerűség pusztán „metafizikai princípiumait” fogja föl. A változás objektív alapja a forradalom „örökségének” napóleoni kiterjesztése. Napóleon erős központi hatalma (későbbi szóval: a bonapartizmus rendszere) Hegel számára olyan erőként jelenik meg, mely – hite

szerint – az ipari civilizáció kialakulásával együtt járó antagonizmusokat, a gazdasági szféra dezorganikus mozgásait közömbösítheti.

És ugyanígy a politikai „felépítményben” is. Hegel úgy gondolja, hogy az új „bonapartista” alkotmányjogi elvek, az új típusúan *polgári alkotmányos berendezkedés* nemcsak arra képes, hogy fölszámolja a feudalizmus rendjeinek kiváltságait és a politikai anarchiát, de arra is, hogy a nép és a legfelsőbb hatalom között „közvetített” egységet hozzon létre.

Hegel lelki szemei előtt tehát föl villan egy *ésszerű* és egyben *tárgyi praxis* megvalósításának lehetősége. Ez a lehetőség most még *Németország vonatkozásában sem tűnik elvontnak*. A Rajna-vidék gazdasági forradalmasodása, a tizenhat német államot tömörítő Rajnai Szövetség megalakulása, a III. Frigyes Vilmos uralkodásának első nyolc éve alatt Poroszországban megtett liberalizálási kísérletek, Németország egyáltalában való gazdasági és politikai erjedése némileg alapot szolgáltatnak Hegel elvárásaihoz.

1807 novemberében (már Bambergből) így ír Niethammernek: „Mostanáig azt látjuk a franciák utánzásával kapcsolatban, hogy [a forradalom eredményeinek] csak az egyik felét veszik át és a másik felét veszni hagyják; azt a másik felét, amely pedig a legnemesebbet tartalmazza: a nép szabadságát, a népnek a változásokon való részvételét, a döntéseknek vagy legalábbis a határozatok okainak a nép elé terjesztését. Az elhagyás következtében amaz első rész teljes mértékben saját ellentétébe fordul át: önkénné, durvasággá, nyersességgé, kiváltképpen némasággá, a nyilvánosság gyűlöletévé, kiszipolyozássá és pazarlássá. Ezáltal lép fel a másik oldalon a szolgálalkúsággal és alávalósággal szembeni érzéketlenség, kedvetlenség és közömbösség.”²¹

A felsorolt szimptómák oka Hegel szerint az, hogy Németország nem rendelkezik alkotmánnyal, nincs erős központi hatalom, amelyben az állami hivatalok konkrét tevékenységi és hatáskörrel bírnának, azaz a német állam „nem rendelkezik a szabadság fő mozzanatával”. „Mégsem tekinthető csekélynek az, amit Németország Franciaországtól tanult, és a németek lassú természete idővel még sokat profitálhat ebből.”²²

Látható, hogy Hegel számára a *francia forradalom igazi elvei nem mások, mint egy alkotmányos berendezkedés fő jogi elvei*, azok az alapelvek, amelyek – bár némileg módosult formában – a Jogfilozófiában felvázolt ideális alkotmányjogi berendezkedés fő tartalmát alkotják majd.

Ami ebben az 1807-es levélben különösen figyelemreméltó, az az, hogy szemmel láthatóan fölerősödik Hegelnél a hatalom *demokratikus* eleme. Ha egybevetjük az 1798-as Württemberg-töredékkel, ahol Hegel nem látta realizálhatónak a „felvilágosulatlan, a vak engedelmességhez szokott, és a pillanat benyomásaitól vezérelt sokaságnak átengedni képviselői megválasztását”²³, vagy ideállítjuk az 1821-es Jogfilozófia egyik fejtegetését, miszerint „inkább úgy áll a dolog, hogy a nép [...] azt a részt jelenti, amelyik nem tudja, hogy mit akar”²⁴, akkor szembeszökő e sajátosság.

Az *ésszerű* és *tárgyi praxis* Németországban való realizálhatóságának illúziója tükröződik *A szellem fenomenológiájának* „Az önmagában bizonyos szellem. A moralitás” c. fejezetében is.

A Fenomenológia megírása után azonban, 1808-ban – amikor pedig a világformáló gyakorlat, a francia forradalom akaratának grandiózus végrehajtása még a tetőponton van, és Németországnak is vannak esélyei a társadalmi megújulásra (gondoljunk Stein ún. „októberi ediktumára”) – Hegel már így fakad ki: „az elméleti munka – nap mint nap egyre inkább meggyőződésem erről – többet hoz létre a világban, mint a gyakorlati; csak ha a képzet birodalma forradalmasodott, akkor változik meg a valóság is.”²⁵

Az idézett gondolat már előrejelzi azt a folyamatot, amelynek során az eszmény és a tárgyi gyakorlat egységének illúziója szertefoszlik. Ahogyan Hegel fokozatosan arra döbben rá, hogy a valóság „érzéketlen a jobb belátásához” és közömbös marad a filozófia követelményeivel szemben; ahogy saját egyéni sorsán is azt tapasztalja, hogy a filozófus egyre kevésbé tud beavatkozni a világ folyásába, úgy szakad le a hegeli rendszerben az ésszerű elmélet az egyre ésszerűtlenebbnek mutató német gyakorlatról.

A gyakorlattól való elfordulás mindazonáltal csak a napi érdekeken való felülemelkedés programjaként kerül kimondásra.

Ezek a tendenciák már Hegel 1816-os heidelbergi székkfoglalójának gondolataiban jelen vannak. „Hadd köszöntsük együtt olyan szebb kor hajnalát – mondja –, amelyben az eddig kifelé fordult szellem visszatérhet magába és önmagára eszmélhet, s teret és talajt nyerhet sajátos birodalma számára, ahol a lelkek felülemelkednek a napi érdekeken, s fogékonyak az igaz, örök és isteni iránt ...”²⁶

Most mivelhogy a „valóság e sodra megtört”, Hegel a jelen reményei között említi, hogy a „közönséges valósághoz kötött érdek mellett a tudomány, a szellemnek szabad észvilága is újra felvirul”. Mindez azért következhet be, mert – írja – a „német nemzet túl van a legnehezebbjén, miután megmentette nemzetiségét, minden eleven élet alapját ... egyáltalán olyan messzire jutottunk most, ... hogy számunkra csak eszmék lehetnek érvényesek, és az, ami saját eszünk előtt igazolódik. – Közelebről azután a porosz állam az, amely értelmességen épült.”²⁷

Mindemellett persze a gyakorlatinak az elméletibe való szublimálása a tárgyi jelenen való túllépés progresszív tendenciáját a továbbiakban is fönntartja. Hegel a továbbiakban is ütközteti egymással a félfeudális német és a nyugati tőkés viszonyokat, s keresi az ellentétek túlhaladásának lehetőségét.

Hogy ez a törekvése nem jár teljes sikerrel, s hogy a visszahúzó német gyakorlat nemegyszer magát az elvet is kikezdi, az jól látható az egyesítő kísérlet talán legerőteljesebb hegeli megfogalmazásán, a *Tanácskozások a Württembergi Királyság Rendi Gyűlésében 1815–16-ban* című íráson.

Ebben a tanulmányban Hegel egy alkotmányos monarchia álláspontját képviseli a *Landstände-vel* mint a restaurációs, ellenforradalmi tendenciák megtestesítőjével szemben.

A döntő feladat Németország számára – mondja ekkor Hegel – egy belső alkotmányjogi autoritásnak a megteremtése, egy olyan alkotmánynak a létrehozása, amely ugyanúgy biztosítja a népnek és a kormánzatnak a dialektikus egységét, mint

a kormányzat tényleges hatalmát a partikuláris rendek és ezek érdekei fölött, tehát egy egységes, erős államot.

„Most az a kor jött el – írja Hegel –, amelyben az alacsonyabb szférák is visszatérnek a politikai rendszerbe és megbecsülésben részesülnek; a privilégiumoktól és jogosulatlanságoktól megtisztulva, az államba, mint egy organikus képződménybe illeszkednek be, Eleven összefüggés csak egy tagolódott egészben van, amelynek a részei maguk különös, alárendelt köröket alkotnak.”²⁸

Ennek a „metafizikai struktúrának” a valóságban való megjelenésére nyílik lehetőség Hegel szerint Németország külső szuverenitásának megszerzésével. A kormányzat erőfeszítései és a régi rendek kompromittálódása – írja – lehetővé tették, hogy „a monarchia egy képviseleti alkotmány meghatározásával, valamint egy törvényyszerű állapot, és a népnek a törvényhozást illető befolyása meghatározásaival kapcsolódjon össze”.²⁹

Amikor Hegel Németország államiságának megteremtését *felülről* akarja megvalósítani, akkor ebben nem csak az játszik szerepet, hogy fél valamiféle demokratikus népmozgalomtól. A „*felülről való létrehozás*” nála a polgári társadalom értéktermészete *felől*, s az ezt megfogalmazó filozófiai elv *felől való létrehozást* jelent; egy olyan törekvés megnyilvánulása tehát, amely ki akarja zárni az államalakulás minden véletlenszerű esztlegességét, szubjektív önkényét.

Ez az a döntő ok, amiért pl. egy *államszerződés* lehetőségének koncepcióját is elutasítja. „Az államszerződés – írja – azt a hamis gondolatot tartalmazza, mintha az államban a fejedelem és az állam viszonyára, a kormányzat és a nép kapcsolatára a szerződés fogalma igazán ráillene, és a magánjog törvényes meghatározottságai [...] itt alkalmazásra kerülhetnének. ... [De] a fejedelem és alattvalók, a kormányzat és a nép közötti összefüggés – viszonyaik alapjait illetően – egy eredeti szubsztanciális egység; a szerződés viszont [...] egy megegyezés [...] egy véletlen viszony, amely a felék szubjektív szükségletéből és akaratából származik.”³⁰

A fennállóval való megbékélés egyes mozzanatait tehát már 1817-ben fölerősödnek. De ahol Hegel követeléseket fogalmaz meg – a szólásszabadságot, még a megerősödött bürokráciával szemben is; az iparszabadságot, még a dezorganizációs tendenciák fokozódása mellett is, stb. –, ott az „ésszerű államjog” követelései, az eszményi berendezkedés struktúrájának felvázolása a *valóság bírálatának az elemei maradnak*.

A valóságnak mint ésszerűségében szükségszerűnek fölmutatása, az eszmény és a valóság nem kevés problémát jelentő megbékéltetése Hegel *berlini korszakában* válik meghatározó mozzanattá.

A *németországi „nemzeti szituáció”*, ami a most tárgyalt időszakot, vagyis a Bécsi Kongresszustól Hegel haláláig terjedő intervallumot illeti, meglehetősen ellentmondásos.

A tőkés gazdasági viszonyok csak lassan és nehezen hódítanak tért. Többnyire háziipari, kézműipari, manufakturális termelésről lehet beszélni. A termelő üzemek kicsik: egy üzemre átlag 6–7 munkás jut.³¹

Társadalmi téren tárgyunk szempontjából a német szövetségi államoknak 1819 szeptemberében, Karlsbadban tartott konferenciáján elfogadott határozatok a legjelentősebbek. A „karlsbadi határozatok” a restauráció győzelmének megnyilvánulása Németországban. E határozatokban lép föl a reakció a napóleoni háborúk idején kialakult viszonylagos liberalizálódás visszavételére, a nemzeti és demokratikus mozgalmak fölszámolására. A szellemi élet területére vonatkozó legjelentősebb határozatok: az egyetemek rendőri fölügyelet alá helyezése, a diákegyesületek működésének betiltása, a cenzúra bevezetése.

Hegel filozófiájának társadalmi és politikai funkcióját, a restaurációhoz való affinitását vizsgálva azt a különös szituációt kell számításba vennünk, amelyben a modern társadalom a Napóleon-éra végén találta magát.³²

Hegel számára a *kor meghatározó kérdése* mindig is a forradalom napóleoni örökségéhez való viszony volt.

A kor Németországában *három nagy szellemi irányzat* alakult ki e kérdés megválaszolásával kapcsolatban.

Az egyik irányzat a feudális viszonyokat próbálta védelmezni. ide tartozott J. Möser, a romantikusok, a Hegel által oly kíméletlenül ostromozott német természetjog.

A második irányzat egy viszonylag szűk keresztmetszetű demokratikus szellemi mozgalom (igen gyér társadalmi bázissal), amely valamiféle polgári–demokratikus köztársaság megvalósítását tűzte ki céljául. A harmadik irányzat, amely egyben a legtágabb keresztmetszetű és társadalmi bázisú is volt, és amelyhez lényegében Hegel is tartozott, reformokon keresztül felülről létrehozandó polgári átalakulást követelt. Alapjában a *polgári gazdasági–társadalmi viszonyok kiteljesedésének* kívánt lehetőséget biztosítani alapvető politikai követeléseivel: az egységes nemzet megteremtésével, egy fölvilágosult fejedelem szükségességére való hivatkozással. Politikai követelései tehát, összességében, egy alkotmányos monarchia megteremtésére irányultak, amely társadalmi reformok bevezetésével kell hogy biztosítsa a polgári átalakulást. Ez az irányzat üdvözli az 1807-es „októberi ediktumot”, amely a rendi elzárkózottságot enyhíti; az 1810-es pénzügyi reformot, amely megszünteti a nemesség adómentességét, üdvözli a céhek fölszámolását, a megváltásos jobbágyfölszabadítást; az önálló nemzetlét megteremtésének követelésével párhuzamosan föllép a tilsiti békekötés után megjelenő nacionalizmus, a kibontakozó franciagyűlölet ellen, A Bécsi Kongresszus után képviselői liberális oppozícióból indítják meg „beadványmozgalmukat” egy alkotmány bevezetéséért.

Hegelnek a fönnállóhoz való viszonyulását így jellemezhetjük: amennyiben megérett rá az idő, úgy fokozatosan társadalmi reformokat kell bevezetni: egy új állam formájában, a privilegizált rétegek ellenállását is legyűrve, létre kell hozni a „szabadság jogi formáját”.

Ez a hegeli alapviszonyulás a fönnállóval való megbékélés jó néhány elemét is tartalmazza, de a hegeli megbékélés egy megreformált valóság szabaddá tételének módszertani eszközeül szolgál,³³ nem pedig „a karlsbadi rendőrendszer tudományosan formulázott igazolásaként.”³⁴

A megbékélés végső soron úgy megy végbe, hogy Hegel Németország társadalmi átalakulását tárgyilag megtörténtté nyilvánítja. De amikor így jár el, ebben mégis az jut kifejeződésre, hogy elismeri a kapitalista társadalom *jelenvalóságát* (értsd: történetileg szükségszerű voltát), elméletileg ezt akarja kiterjeszteni a fönnálló német viszonyokra is, miközben a meghaladás valamiféle formuláját is keresi.

A fejlett Nyugat polgári jelenvalóságát, annak tartalmi elemeit – ami Németországban valójában még csak a jövő – tételezi az „örök időtartamban”: a tulajdon szabadságát, a személynek és foglalkozásnak a szabadságát mint a „reális” szabadság tartalmi elemeit.

A hegeli „kritika” illetve „megbékélés” határvonalait valójában az jellemzi, hogy képes-e az általa eszményített államstruktúra és társadalmi berendezkedés, valamint a fönnálló porosz társadalom közti *diszkrétanciát tudatosítani*.

A Jogfilozófiának az ipari munkamegosztásról, a proletariátus sorsáról, a monarchia korlátozott funkciójáról, a megvalósítandó társadalmi-politikai intézkedésekről szóló fejtegetései azt a véleményt támasztják alá, hogy a fönnállóval való azonosulás tendenciája mellett a berlini megnyilvánulások is megőrzik a kritikai mozzanatokat.

A Jogfilozófia fejtegetéseiből világosan kiderül, hogy a benne fölvezetett szabad monarchia kétségtelenül nem azonosítható III. Frigyes Vilmos porosz monarchiájával; *az az ésszerű tartalom*, amelynek ésszerű formára hozását, tehát valóságformáiban való bemutatását tűzi ki alapvető feladatként a Jogfilozófia, nem egyezik meg a fönnálló politikai-társadalmi rendszerrel. A hegeli „szabad monarchiában” ugyanis a *törvénynek*, az írott alkotmánynak, mint „magán- és magáértvaló politikai észnek” jut a döntő szerep. A *polgári és politikai szabadságjogok* (a rendek részvétele a törvényhozásban, a polgárok törvény előtti egyenlősége, a rendi tanácskozások és a jogorvoslás nyilvánossága, a sajtószabadság, a korporációk és a helyi igazgatás relatív önállósága) legfőbb biztosítéka a nyilvános törvény, amely a társadalmi egész (Ganze) minden elemének, így a monarchának is ellenőrizi tevékenységét. A monarchiára vonatkozó olyan megfogalmazás, amely szerint „a törvényes állapot, a bíróságok, az alkotmány, a népszellem állapota oly szilárd önmagában, hogy csak a pillanatnyi dolgokban kell dönten³⁵, – valójában „ellentétben találja magát III. Frigyes Vilmos politikájával (Irrlitz), aki ezt az állapotot csak ígérgette, a megvalósítás legcsekélyebb ambíciója nélkül. Az ésszerű államjogot csak a szabadság törvénye determinálja; Hegel számára a törvény hatalma képezi a modern társadalom egyetlen adekvát politikai formáját. „Jól elrendezett monarchiában csakis a törvényt illeti az objektív oldal, s amit az uralkodónak hozzá kell tennie, csak a szubjektív »én akarom«.”³⁶

A *fejlett Nyugat* eszménye Hegel számára az *emberi létezésnek* az európai kultúrtörténetben megalapozódott és kifermálódott *történeti elve*; – eszmény, tehát idealitáslét, de mint ilyen a valóságos történeti alakok és társadalmi formák értelmezésének és értékelésének alapkritériuma is.

RESUMEE

Idee des fortgeschrittenen Abendlandes in den Hegels politischen Schriften.

Ferenc Simon

Europa-Begriff ist nicht einfach ein geographisch-deskriptive Begriff, sondern betont ein Wertbegriff:

Sammelbegriff der Wertbesonderheiten gleicherweise in der technisch-materiellen und geistigen Kultur.

Europa ist eine organische Einheit – es hat nicht einfach eine Entwicklung bzw. Geschichte, sondern substantielles Leben. Seine Teile sind Nationen, die nicht einfache Teile des Europa-Ganzes sind, sondern selbstige Glieder, die selbst sich mittels ihrer Besonderheiten als Teile in diese organische Einheit hineinbauen.

Eine Nation ist europäische in solchem Maße, sofern sie hat dies sich-selbst-Hineinbauen schon gevollendet.

Hegels Europa-Idee ist identisch mit seiner Idee des fortgeschrittenen Abendlandes. Ausschlaggebendes Moment seiner politischen Untersuchungen ist das Klarstellen des Verhältnisses zwischen der Lage Deutschlands und den Wertbesonderheiten des fortgeschrittenen Abendlandes.

Das Verhältnis dieser zweien Elemente versucht Hegel mit dem ontologischen Begriff der Versöhnung begrifflich wiederzugeben.

Im engeren Sinne bedeutet die Versöhnung eine sachliche Akkomodation an die herrschende gesellschaftliche Situation. Aber jene Wirklichkeit, mit der Hegel sich versöhnt hat, ist nicht einfach die deutsche Wirklichkeit der Zeit. Hegel geht stets von dem „gesellschaftlichen Wesen“ des fortgeschrittenen Abendlandes, von den industriellen Zivilisation entfaltenden kapitalistischen Produktionskräften, von der bürgerlichen Freiheit der Französischen Revolution aus, und mit diesem Maßstab misst er auch die deutschen gesellschaftlichen Verhältnisse.

Die französische Revolution hat entscheidende Bedeutung für Hegels Denken, und Hegels Auffassung der konstitutionellen Monarchie ist an der englischen Verfassung orientiert.

In den Grundtexten der hegelschen versöhnungsfreien Periode (bis 1817), wie auch im „Württemberg-Aufsatz“ und in der „Verfassung Deutschlands“ –, sind die wirklichen Verhältnisse der „Gegenwart“ und das ideale Bild der „Zukunft“ (folglich das Bild des Abendlandes) voneinander so isoliert, daß es unmöglich ist, ihre versöhnende Vermittlung zustande zu bringen.

In Hegels Berliner Zeit entfaltet sich die Versöhnung zwischen dem Vernunftsideal und der Wirklichkeit im vollen Masse, trotzdem bleiben progressive Momente – obgleich mit Akkommodationstendenzen durchsetzt – auch noch in den für reaktionär gehaltenen Werken (Rechtsphilosophie, Reformbill-Aufsatz)

Die von Hegel geforderte Staatsform ist nichts anderes, als die Praxis einer „staatsorganisierenden Vernunft“, eine vermittelnde Macht zwischen den Interessen der positiven Privilegien (der deutschen Lage) und den Folgen der realen Freiheit (des fortgeschrittenen Abendlandes).

Jegyzetek

¹ Ezt a fejlődést a következő írások jelzik: „Systemfragment”, In: *Theologische Jugendschriften*. Hrsg: H. Nohl. Tübingen, 1907; „Differenz des Fichte’schen und Schelling’schen Systems der Philosophie.” In: *Gesammelte Werke, Band IV. Jenaer kritische Schriften*. Hrsg: H. Buchner und O. Pöggeler, Hamburg, 1968; „Positivität der christlichen Religion”, In: *Theologische Jugendschriften*. id.k. Magyarul: *Ifjúkori írások*, (válogatta: Márkus Gy.) c. kötetben, Gondolat, Bp., 1982

² „Eszményen” itt az *öntörvényű szabadságnak* „A keresztény vallás pozitivitása” c. munkában adott hegeli tartalmait kell értenünk: a maga szabta öntörvényűséget, az autonómiát, a tevékeny közösségi életet. Ld. „Positivität der christlichen Religion”. ik. 221. o.

³ „Magisträtsverfassung”. Lasson. 152. o.

⁴ I. m. 151. o.

⁵ Lásd: „Positivität der christlichen Religion”. i. k. 223. o.

⁶ „Magisträtsverfassung”. Lasson. XIV. o.

⁷ I. m. XII. o.

⁸ I. m. XIII-XIV. o.

⁹ „Die Verfassung Deutschlands”, Lasson 3. o.

¹⁰ Uo. 9. o. (lábj.)

¹¹ Uo. 10. o.

¹² Uo. 139. o.

¹³ Uo. 142. o.

¹⁴ „Landstände”, Lasson, 177. o.

¹⁵ *Hegel und die nationale Machtsgedanke in Deutschland*, 1921, 53. o.

¹⁶ *Vernunft und Revolution*, Darmstadt und Neuwied, 1972, 59. o.

¹⁷ „Die Verfassung Deutschlands”, Lasson, 128. o. (Kiemelés tőlem: S.F.)

¹⁸ Uo. 144. o. (Kiemelés tőlem: S.F.)

¹⁹ Hegel levele Niethammerhez. 1807. Aug. 29. Id. m. 185. o.

²⁰ Lásd Marx és Engels Művei 3. k (1976) 180-181. o.

²¹ Hegel levele Niethammerhez. 1807. IX. Ld: *Briefe von und an Hegel*. 1 k. hrsg.: J. Hoffmeister. Hamburg, 1952. 197. o.

²² Id. m. 198. o. (Kiemelés tőlem: S.F.)

²³ „Magisträtsverfassung”. Lasson. XV. o.

²³ A jogfilozófia alapvonalai Akadémiai K. Bp. 1971, 325. o.

²⁴ Hegel levele Niethammerhez. 1808. X. 28. Id. m. 253. o.

²⁵ Lásd: *Előadások a filozófia történetéről*, I. k. Akadémiai K. Bp. 1977. 16. o. (Kiemelés tőlem: S.F.)

²⁶ Székfoglaló beszéd, id. k. 15-16. o. (Kiemelés tőlem: S.F.)

²⁷ „Landstände”, Lasson, 177. o.

²⁸ Uo. 161. o.

²⁹ Uo. 196-197. o.

³⁰ Vö: Tokody-Niederhauser: *Németország története*, Bp. 1972

³¹ Vö: Marcuse: *Vernunft und Revolution*, Id. k. 154. o.

³² Vö: G. Irrlitz: I.m. XXXIX. o.

³³ R. Haym: *Hegel und seine Zeit*, Berlin. 1857, 364. o.

³⁴ Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*, II. k., id. k. 127. o.

³⁵ *Jogfilozófia*, id. k. 308. o.